‘De Lannoy's *Aan myn Geest* (1766): een ingenieus debuut?’

W.R.D. van Oostrum

bron
W.R.D. van Oostrum, ‘De Lannoy's *Aan myn Geest* (1766): een ingenieus debuut?’ In: *Spiegel der Letteren* 37 (1995), p. 15-38.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/oost052lann01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

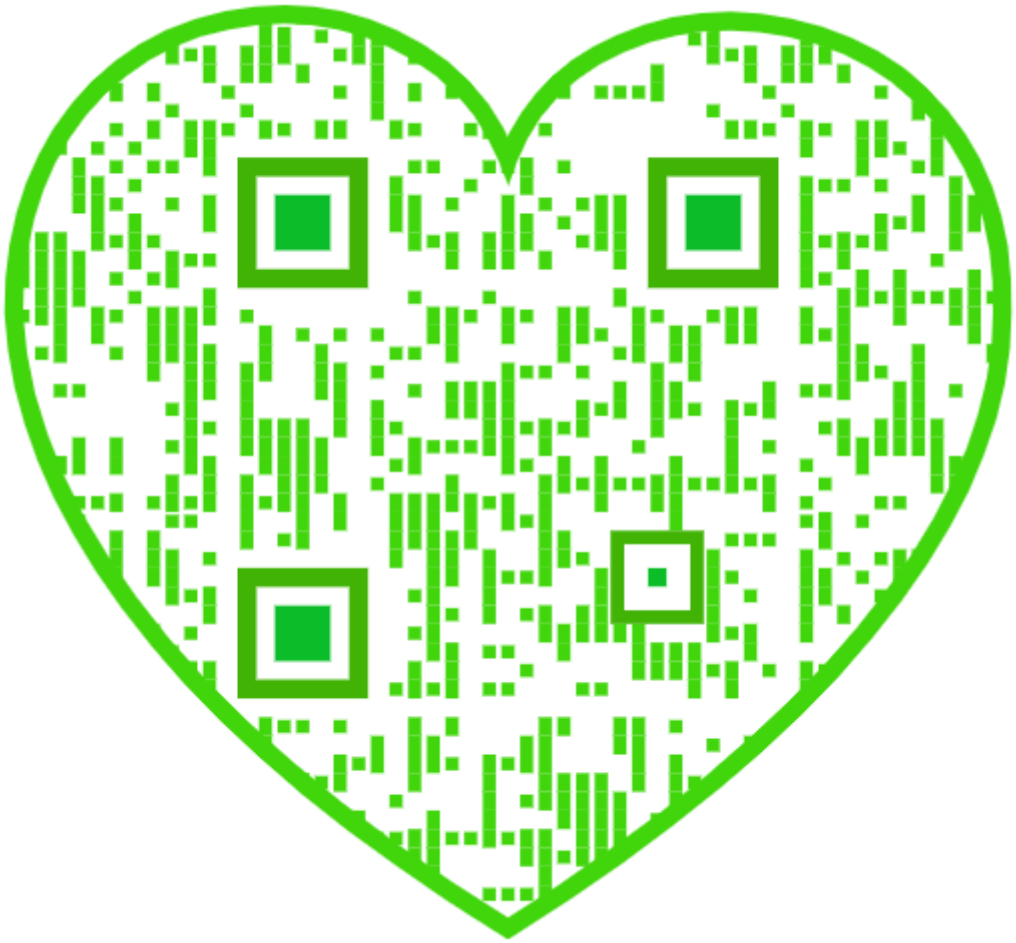

De Lannoy's *Aan myn geest* (1766): een ingenieus debuut?

Inleiding

Vanaf haar eerste gedichten neemt Juliana Cornelia de Lannoy (1738-82) een duidelijke positie in. Zij stelt zich nadrukkelijk teweer tegen het tot norm geworden vooroordeel dat vrouwen van nature over een geringere intellectuele bagage dan mannen zouden beschikken en zich daarom tevreden moeten stellen met een ondergeschikte plaats in de maatschappij. En zij verzet zich tegen de situatie dat vrouwen alleen voldoening mogen putten uit de verzorging en behoeftebevrediging van echtgenoot en kinderen. Als De Lannoy haar capaciteiten, energie en werklust volledig richt op haar letterkundige ambities keert zij zich bewust tegen het dan heersende maatschappelijke verwachtingspatroon, dat dicteert dat dichten vrouwen slechts is toegestaan als divertissement en niet als levenswijze.

Haar dichtbrief *Aan myn Geest* (hierna AMG), waarin een Ik en een Geest in een dialoog verwikkeld zijn, is geheel aan dit sekse-vooroordeel gewijd. Critici hebben tot nog toe vooral oog gehad voor de geestige wijze waarop de auteur kritiek levert op de rigide regelgeving voor vrouwen-van-(haar-) stand. Daarbij nam men zonder meer aan dat de Ik kon worden gelijkgesteld met de dichteres (soms de persoon) Jonkvrouw Juliana Cornelia de Lannoy. De Geest zou een *aan de Ik ondergeschikte* afsplitsing van de ik-persoon zijn.

Er zijn meer auteurs die een Ik met hun Geest hebben laten converseren: de Fransman Boileau in ‘A son Esprit’, de Pruis Frederik II de Grote in ‘A Mon Esprit’ en de Nederlandse Betje Wolff-Bekker in *Aan mynen Geest*. In deze drie teksten is de Geest ondergeschikt aan en onderdeel van de Ik. De Lannoy echter laat haar Ik en Geest optreden als zelfstandige, aan elkaar nevengeschikte personages.

Dat afwijken van de voorgeprogrammeerde route vrouwen ook met zichzelf in conflict kan brengen, is in alles wat over AMG is geschreven nog nooit door iemand opgemerkt. Door dit er wel bij te betrekken,

wordt het mogelijk de Ik te identificeren met de Jonkvrouw en de Geest met de Dichteres. Ik en Geest blijken dan *twee autonome en gelijkwaardige personages*, die de tweestrijd binnen Juliana Cornelia de Lannoy onder woorden brengen. Daarmee wordt een maatschappelijk geschil tegelijkertijd op het niveau van een individuele interne tweedracht vorm gegeven.

Hieronder volgt een resumé van de uitleg van AMG tot nu toe en een globale weergave van de rolverdeling van Ik en Geest. Door aan te nemen dat De Lannoy naast een sociale kwestie ook een persoonlijk conflict onder woorden brengt, kan aannemelijk worden gemaakt dat AMG een dichtbrief is en geen hekeldicht zoals het merendeel der critici steeds veronderstelde. Een vergelijking met het optreden van een Ik en een Geest in *Satire IX*, 'A son Esprit' van N. Boileau Despréaux, in *Epître XX: A Mon Esprit* van Le Philosophe de Sans-Souci [= Frederik II de Grote], en in de in 1774 verschenen satire *Aan mynen Geest* van Betje Wolff-Bekker onderstreept tenslotte de originaliteit van AMG.

Uitleg van AMG tot nu toe

In de beoordeling van AMG zijn twee zienswijzen te onderscheiden. Enerzijds critici die poneren dat AMG het vooroordeel hekelt dat vrouwen noch bevoegd noch bekwaam zouden zijn kunst en wetenschap te beoefenen[1]. Anderzijds critici die menen dat AMG ingaat tegen de mening dat het vrouwen mankeert aan aanleg en roeping tot wetenschap en kunst: deze noemen alleen de onbekwaamheid en negeren het vrouwen opgelegde verbod[2].

1 P.G. Witsen Geysbeek. *Biographisch Anthologisch en Critisch Woordenboek der Nederduitsche Dichters*. 6 dln. Amsterdam 1821-7 (1823, IV 171); W. Kloos. *Een daad van eenvoudige rechtvaardigheid*. Studies over onze 18e Eeuwse Dichters met Bloemlezing van hun werken. Amsterdam 1909, 195-230 (199-201); J. te Winkel. *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*. 2e dr. 7 dln. Haarlem 1922-7 (1925, V 533); *Christelijke Encyclopaedie voor het Nederlandsche Volk*. Red. F.W. Grosheide, J.H. Landwehr, C. Lindeboom e.a. 6 dln. Kampen [1925-31] (1927, III 578); C.M. Geerars. 'Theorie van de satire' in *Documentatieblad Werkgroep 18e Eeuw* 15/6 (apr 1972), 1-41 (20); P.J. Buijnsters. *Wolff & Deken*. Een biografie. Leiden 1984, 134.

2 *Vaderlandsche Letter-Oefeningen* dl VII 1e st. Amsterdam 1767, 334-7; J. ten Brink. *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*. Amsterdam 1897, 544; *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*. O.r.v. P.C. Molhuysen, P.J. Blok, Fr. K.H. Kossmann. 10 dln. Leiden 1911-37 (1912, II kol. 770); *Moderne Encyclopedie der Wereldliteratuur*. Alg. leiding J. Aerts, A.G.H. Bachrach, G.Stuiveling e.a. 8 dln. Hilversum 1967-77 (1967, IV 602); *Grote Nederlandse Larousse Encyclopedie*. 12 dln. 's-Gravenhage 1972-86 (1976, XIV 653); G.J. van Bork & P.J. Verkruysse (hoofdred.). *De Nederlandse en Vlaamse auteurs* [...]. [Weesp 1985], 343; [Winkler Prins] *Lexicon van de Nederlandse Letterkunde* [...]. B. Barnard (eindred.). Amsterdam enz. 1986, 236. Onder dezen zijn ook begrepen degenen die stellen dat AMG een pleidooi is voor de intellectuele en artistieke gelijkwaardigheid van vrouwen aan mannen; zo geformuleerd, worden zowel norm als verbod gemaskeerd.

Het merendeel der critici gaat voorbij aan het dialoog-karakter en wekt zo de indruk dat slechts één persoon het woord voert. De recensent van de *Vaderlandsche Letter-Oefeningen*, Collot d'Escury, Kloos en Buijnsters signaleren de dialoog tussen Ik en Geest wel. Voor hen is de Ik identiek aan de Jonkvrouw van de titelpagina, en deze is weer dezelfde als de dichteres/schrijfster Juliana Cornelia de Lannoy. De Geest wordt beschouwd als een onstoffelijk deel van haar ik-persoon.

De recensent van de *Vaderlandsche Letter-Oefeningen* (zie n.2) noemt de Geest de innerlijke stem van de Jonkvrouw die haar bijna onbedwingbare behoefte tot schrijven en lezen verwoordt. Haar Geest is een drift die vanzelf zal temperen als de Jonkvrouw trouwt. Voor Collot d'Escury is de Ik de dichteres, die hij gelijkstelt aan De Lannoy: 'de edele De Lannoij [legt] *haren geest* de vraag in den mond'[3]. Kloos roemt 'de schrijfster gelijk zij zich schildert in een aardig tweegesprek met haar ziel, of geest, zooals zij, naar achttiende-eeuwsche mode, ons drijvend binnenwezen noemt', terwijl Buijnsters veronderstelt dat het in AMG net als in Betje Wolffs *Aan mynen Geest* gaat om 'een discussie tussen de dichteres en haar Genius, de inwendige schrijfdrift' (zie n.1).

Is de Geest ondergeschikt aan de Ik?

Met AMG treedt De Lannoy in 1766 voor het eerst, zij het anoniem, in de openbaarheid[4]. Ze is dan zevenentwintig jaar, celibataire, woont in Geertruidenberg en sinds lente 1764 serieus met dichten bezig[5].

3 H. Collot d'Escury. *Holland's roem in kunsten en wetenschappen* [...]. 7 dln in 8 bdn. 's-Gravenhage enz. 1824-44; citaat dl IV, 1 (1829), 162-3.

4 Aan myn Geest. Door Jongvrouwe.... Te Breda, Gedrukt by Willem Oukoop, Boekverkooper en Stads-drukker 1766. In haar *Dichtkundige Werken* (Leiden 1780; hierna *DW-1780*) zal de auteur een gew. en verm. dr. van AMG-1766 opnemen onder de afdeling 'Brieven' (21-35). Voor de 1766-dr. in quarto zie bijv. het hier gebrukte ex. KB-'s-Gravenhage: 853 G 290. In 1767 verscheen bij dezelfde drukker een herdruk in octavo, nu echter met vermelding van haar volledige naam.

5 Zij is zaterdag 20 december 1738 in Breda geboren als dochter en eerste kind van de Nijmeegse Maria Aletta Schull (1717-50) en de uit Bolsward afkomstige Carel Wybrandus de Lannoy (1705-82). De volgende dag wordt zij gedoopt in de Nederduitsch-Gereformeerde Bredase Grote Kerk (GA-Breda: DTB nr 31). In 'Aan Aristus' (*DW-1780*, 10-6) verklaarde zij zich op dichten te gaan toeleggen.

Een Jonkvrouw die zich richt ‘Aan myn *Geest*’ laat licht de gedachte toe dat deze geest onderdeel is van haar ik-persoon, een onstoffelijke zelfstandigheid, niet in het bezit van een lichaam van vlees en bloed[6]. In AMG echter is de Geest een compleet persoon van de vrouwelijke sekse. Zo zegt de Ik tegen de Geest:

> Hoe! iemand uwer Kunne in 't bloeijen haarer jaaren
> Schier anders niet te doen, dan boeken door te blaaren?
> En welke boeken toch? 't gaat voor een Juffer aan
> *Clarisse* of *Pamela* zomwyl eens op te slaan: (1);
> Een Juffrouw Dichteres! wat buitenspoorigheid!
> [...]
> Leef, als 't een Maagd betaamt geteeld uit aad'lyk bloed:
> Een Vrouw, wel onderricht in huisselyke zaaken,
> Die zich bevallig kleed, naar eisch der nieuwste smaaken,
> Die 't aan behendigheid in spel noch dans ontbreekt,
> Die cierlyk van het weer en van de *Mode* spreekt;
> Die, zeg ik, weet volstrekt, wat ze ooit behoeft te weeten,
> En 't is *Pedanterie* zich meerder te vermeeten.(2)

Deze Geest heeft een eigen lichaam en behoort tot een specifieke sociale klasse: een vrouwelijk lichaam, ‘geteeld uit aad'lyk bloed’. Een vrouw die zich naar de mode kleedt, converseert, dans en spel beheerst, die zintuiglijke gewaarwordingen kent en een ‘Juffer’ is, dus ongetrouwd. De Ik kan haar waarnemen en beiden verkeren in dezelfde sociale omgeving: ‘Ik beeve op ieder kaart, die ik u neer zie leggen, Dat gy *Thalie, Euterpe* of *Melpomeen* zult zeggen (10). De Ik bekritiseert de mensen met wie de Geest bij voorkeur omgaat: ‘Dien dwaazen ommegang met *Rectors, Advocaten*, En al dat soort van liên, die gy zo graag hoort praaten:’ (6). Het gedrag van de Geest veroorzaakt veel irritatie: ‘Ja noch tot overmaat dat leeren van 't Latyn, Waar door gy u by elk bespottelyk doet zyn,’ (6).

De Geest bevestigt tot de vrouwelijke kunne te behoren en zegt bovendien over een *ziel* en *verstand* te beschikken:

> ‘[...] viel de eed'le denkens kracht
> Ons niet zo wel ten deel, als 't mannelyk geslacht!
> [...] is die ziel in ons zo groot niet van waardy?
> Ik twyffel, of dit ooit met grond beweezen zy:

6 *Woordenboek der Nederlandsche taal* IV (1889), 706 geeft voor de abstracte betekenis van *geest*: ‘Datgene wat in den mensch denkt, gevoelt en wil, als eene onstoffelijke zelfstandigheid beschouwd, in tegenstelling van het lichaam, het stoffelijk omhulsel er van’. Zie ook M.C. van den Toorn. ‘De semantiek van *geest* en *zinnen* bij Rhijnvis Feith’ in *TNTL* 90 (1974), [22]-57.

> [...] Zo by geval een Vrouw bespeurt, dat zy kan denken,
> Zou zulks de billykheid, zou dit de Rede krenken?
> En waarom, bid ik u? om dat ons zwak geslacht,
> Die gaaf of weinig kent, of slechts een beuz'ling acht:' (3).

In de teksten van Boileau, Le Philosophe de Sans-Souci en Wolff-Bekker hierachter is de Geest ondergeschikt aan de Ik en uitsluitend gerelateerd aan de capaciteit tot dichten en studeren, de genius. 'Cet ascendant malin, qui vous force à rîmer.', roept de Ik in Boileau's negende satire zijn Geest toe; 'quel étrange esprit le Ciel m'a-t-il donné' mort de Ik tegen de Geest in 'Epître XX' van Le Philosophe de Sans-Souci'; en de Ik in de satire van Wolff-Bekker heft een beschuldigende vinger naar haar Geest om 'wat gy misdryft, Het zy ernst of boert, in proze of vaerzen schryft'[7].

Ook de Ik blijkt tot zintuiglijke gewaarwordingen in staat en mag op grond van de titelpagina als 'Jongvrouwe' worden geïdentificeerd. Toch is het opvallend dat noch uit de visie van de Geest noch uit mededelingen van de Ik blijkt tot welke kunne de Ik gerekend moet worden. Er is zelfs een passage die erop wijst dat de Ik niet tot de vrouwelijke sekse zou behoren. Namelijk waar de Ik tegen de Geest zegt dat geleerde vrouwen algemeen weinig waardering krijgen, en er zelfs mensen zijn 'By wien dit in *uw Kunne* een lout're dwaasheid is' (4; curs. VO). Dat hier geen *onze* kunne staat, leg ik vooralsnog uit als een consequentie van het feit dat de Ik de publieke opinie representeert, en er tussen de sprekende partijen bewust afstand is gecreëerd.

Nergens blijkt dat de Ik door de kritiek op de Geest in opspraak is geraakt, zich persoonlijk belast voelt of verantwoordelijk is voor het gedrag van de Geest. Hier manifesteert zich opnieuw een opmerkelijk verschil met de drie andere teksten. De Ik in 'Satire IX' beklaagt zich kritiek te krijgen voor teksten waar weliswaar zijn naam op staat doch waarvoor zijn Geest verantwoordelijk is; de Ik in 'Epître XX' zegt door de geschriften van zijn Geest de geschiedenis in te gaan als 'Un

7 [N]. Boileau Despréaux. *Oeuvres*. Ed. M. de Saint-Marc. Nouv. éd. 5 dln. Amsterdam 1772; 'Satire IX' in deel I, 171-201; citaat 173.
[Frederik de Grote]. *Oeuvres du Philosophe de Sans-Souci*. Potsdam, Et se trouve à Amsterdam, 1760. 'Epître XX' hier in ex. UB-U: Collectie Thomaasse, VEN 94-44 deel 1 in het eerste van de drie samengeb. dln, 231-242; citaat 233.
E. Wolff, geb. Bekker. *Aan mynen Geest*. Hekeldicht. Hoorn 1774; citaat [1]. Gebr. ex. UB-U: Z oct 3147 A.

Roi savant'; in de tekst van Wolff-Bekker is de Ik gevleid door complimenten die haar Geest haar bezorgt, maar ook razend omdat zij zich moet verdedigen tegenover kritiek uit de buitenwereld terwijl haar Geest zelf veilig buiten schot blijft[8].

In AMG is nergens sprake van de twee-eenheid, een 'wij' die wel in de drie andere teksten aanwezig is. Ik en Geest staan los van elkaar. De Ik lijkt een bezorgd familielid, verontrust over de moeilijkheden die de Geest door haar gedrag over zich afroept. Spreekt de Ik haar toe met 'myn Geest' dan ligt dat op eenzelfde niveau als 'ma Chère'.

Iemand die ten tijde van de publikatie van AMG op vernuftige wijze op het geconstrueerde onderscheid inhaakt, is Frans van Lelyveld (1740-85). In correspondentie met Rykloff Michaël van Goens (1748-1810) die enthousiast is over AMG, onthult hij op diens verzoek de identiteit van de auteur van AMG: zij is een nicht van de in Leiden in garnizoen gelegen Jan Hendrik de Lannoy. Als Van Goens vraagt of de Jonkvrouw zijn complimenteuze brief over AMG niet verkeerd zal opvatten, antwoordt Van Lelyveld[9]:

> Zou men niet aen een Juffer kunnen schrijven, zonder haer fleurettes te vertellen; ik zou Juffr. Lannoy in zulk een geval te kennen geven, dat ik niet *aen haer* schreef, maer alleen *aen haer geest* [...] wanneer gij het zoo begrijpt, hebt gij niet te vrezen, dat daer iets van komen kan (curs. FvL).

Toch kan worden gesteld dat de literaire kritiek tot op heden niet heeft onderkend dat in AMG *twee* autonome en nevengeschikte personages optreden. Een nadere beschouwing van het doel van AMG en de rolverdeling tussen Ik en Geest zal duidelijk maken dat De Lannoy op ingenieuze wijze het conflict dat haar toen beheerste aan de orde stelt.

8 Boileau, Satire IX, 171: 'vous avez tout pouvoir de parler & d'écrire. Mais moi, qui dans le fond sçais bien ce que j'en crois, Qui compte tous les jours vos défauts par mes doigts'. Le Philosophe de Sans-Souci, Epître XX, 232.
E. Wolff-Bekker-1774: 'Men noemt me, om u, wel eens *Dichtresse der Natuur*. Zie daar, myn Geest, dien lof hoor ik u meermaals geeven' (15); 'Men noemt my, in een lomp kwaad-aartig broddelwerk, *Een vuile schandvlek der Gereformeerde Kerk*. En vraagt gy, op wat grond zy my den titel geeven? Men graauwt u vinnig toe: Lees 't geen zy heeft geschreven' (25).

9 Brief van F. van Lelyveld aan R.M. van Goens d.d. 31 maart 1767. Opgen. in W.H. de Beaufort. *Brieven aan R.M. van Goens en onuitgegeven stukken hem betreffende*. 3 dln. Utrecht 1884-90; dl I (1884), 205.

Doel van *Aan myn Geest*

Aan de tekst van AMG gaat een ‘Aan den Lezer’ vooraf, gedagtekend ‘Geertruidenberg den 30. van Hooimaand 1766’. De auteur ervan gaat schuil achter de zinspreuk ‘l'Agrement est l'ombre de la Sagesse’ ([A2]r-v). Deze opdracht is niet in verzen en cursief gezet en onderscheidt zich mede daardoor van de hoofdtekst.

Hierin wordt de wens AMG te publiceren en de verkozen anonimiteit toegelicht. De auteur zegt de dichtkunst al enige tijd in intieme kring te beoefenen, maar zich er nog niet op te hebben toegelegd ‘den naam van Dichteres te verkrygen’. Zij beseft dat het geen sinecure is temidden van hen die zich al een dichterspositie hebben verworven openlijk ‘naar den Lauwer van Apollo te willen dingen’. Toch waagt zij ‘door dit geringe dichtstukje te beproeven, in hoe verre het my gelukken zal, myne Landgenoten in 't algemeen te behagen’ ([A2]r).

Met AMG wil de auteur duidelijkheid krijgen of haar dichtwerk de toets der publieke kritiek kan doorstaan. Zo ja, dan kan de anonimiteit verlaten en de Zangberg betreden worden, in de hoop ook der Muzen gunst te winnen. Het lijkt een literair-conventioneel entree voor een auteur-in-spé. Zoals hierna blijkt, gaat het om méér dan een puur literair kwalitatief-technische beoordeling.

De kwestie wat vrouwen-van-stand (sociale bovenlaag, inclusief de hogere middenklasse) wel of niet zouden kunnen en mogen staat in 1766 al weer enkele jaren opnieuw in de belangstelling. Stille getuigen nú zijn met name de talrijke bijdragen in deze discussie van, doorgaans *anonieme*, voor- en tegenstanders (m/v) in respectabele periodieken als *De Philanthrope* (1756-62) en *De Denker* (1763-74), alsmede de hier als bekend veronderstelde stellingnames van Betje Wolff en Belle van Zuylen[10].

10 Een over dit onderwerp relevante selectie uit de secundaire literatuur: Werkgroep 18e Eeuw. *Onderwijs & Opvoeding in de achttiende eeuw*. Amsterdam 1982; B. Rang. ‘“Een maeght kan eerbaer zijn en niet te min geleert” (Cats): Diskussies over vrouwen, wetenschap en studie in de 17de en 18de eeuw’ in *Comenius* 23 (herfst 1986), 272-291; S. van Dijk. ‘Madame Dacier, of de vrouwelijke plicht van bescheidenheid’ in *Geleerde Vrouwen*. Negende Jaarboek Vrouwengesch. o.r.v. T. van Loosbroek e.a. [Nijmegen 1988], 65-85; S. van Dijk. *Traces des Femmes* [...]. (Diss.) Zwolle 1991; M.J. Gunning. *Gewaande rechten*. Het denken over vrouwen en gelijkheid van Thomas van Aquino tot de Bataafsche Constitutie. (Diss.) Zwolle 1991; J.W. Buisman. ‘De discussie over de positie van vrouwen, 1755-1807’ in *Tussen vroomheid en Verlichting* [...]. (Diss.) 2 dln. Zwolle 1992, dl II, 343-376; (i.v.m. haar voorbeeldfunctie in de 18e E.:) *Anna Maria van Schurman (1607-1678)*. Een uitzonderlijke vrouw. O.r.v. M. de Baar, M. Löwensteyn, M. Monteiro, A.A. Sneller. [Zutphen 1992]; (over de positie van vrouwelijke dichters:) M. Spies. ‘Oudejaarsavond 1675 [...]. Het vrouwelijke aandeel’ in M.A. Schenkeveldvan der Dussen (Hoofdred.). *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen 1993, 282-7.
Voor Betje Wolff: P.J. Buijnsters. *Wolff & Deken*. Een biografie. Leiden 1984; *Briefwisseling van Betje Wolff en Aagje Deken*. Uitgeg. met inl. en aant. d. P.J. Buijnsters. 2 dln. Utrecht 1987, en daar genoemde relevante literatuur. Voor Belle van Zuylen: Pierre H. en Simone Dubois. *Zonder vaandel. Belle van Zuylen 1740-1805*. Een biografie. Amsterdam [1993] en daar genoemde literatuur.
Nog steeds bruikbaar: S.I. Wolzogen Kühr. *De Nederlandsche vrouw in de tweede helft der 18e eeuw*. Leiden 1920.

In AMG verzet de Geest zich tegen de op grond van haar sekse en milieu voortvloeiende voorbestemming. Haar hartewens is dichteres worden. Dichterschap is voor haar dan ook geen divertissement (wel toegestaan) maar een wijze van leven (niet toegestaan). Zij weet welke eisen aan de serieuze beoefening daarvan worden gesteld: kennis van de gronden van taal- en dichtkunde, historie, wijsbegeerte, aardrijkskunde en natuurkunde en van het werk van grote dichters. Het spreekt voor haar vanzelf dat dit haar totale inzet en overgave vereist.

Dit is de aanleiding om de hierboven genoemde sociaal-culturele kwestie aan de orde stellen. Het door de Ik gerepresenteerde normgedrag waaraan vrouwen-van-stand dienen te voldoen, wordt als vooroordeel doorgeprikt en het veronderstelde gebrek aan intellectueel vermogen gerelativeerd. Tegelijkertijd wordt de mogelijkheid dat een vrouw haar leven inricht op basis van haar eigen voorkeur en capaciteiten als een redelijke en gerechtvaardigde zaak voorgesteld en bepleit.

Met deze stellingname naar buiten treden is het andere doel van de publikatie van AMG. Niet door een ingezonden brief aan *Heer Philanthrope* of aan *Heer Denker* en zich vervolgens afhankelijk maken van diens commentaar[11]. De anonieme auteur wenst de argumenten pro en contra zelf te formuleren en wendt zich met de gedrukte neerslag van deze gestileerde conversatie, een dialogue intérieur, tot haar in de opdracht genoemde anonieme Landgenoten.

In zeven tekstdelen, waaronder begin en slot van AMG, spreekt de afzender, de Ik. In zes andere, typografisch onderscheiden met behulp van dubbele aanhalingstekens, spreekt de geadresseerde, de Geest. Beiden richten het woord tot elkaar en voeren de dialoog in de eerste persoon. Passages in de tekst van de Ik als ‘My dunkt, ik hoor u reeds myn reeden tegen spreeken’, ‘gy lacht’, ‘Gy wordt verstoord myn

11 De rol van vrouwen binnen de ook in Nederland door mannen gedomineerde spectatoriale periodieken is onderwerp van onderzoek, evenals het bestaan van specifieke vrouwen-tijdschriften. Zie S. van Dijk, D. Helmers. ‘Nederlandse vrouwentijdschriften in de achttiende eeuw?’ in J.J. Kloek, W.W. Mijnhardt (red). *De produktie, distributie en consumptie van cultuur*. Amsterdam 1991, [71]-88.

Geest' (3, 7, 8) ondersteunen de suggestie de weergave van een gesprek te lezen. Familiariteit, literariteit en een vriendschappelijke conversatie zijn sleutelwoorden voor de 246 gepaard (wisselend slepend en staand) rijmende verzen.

De tekst van de Ik: stem van de conventie

De Ik opent met kritiek op de door de Geest verkozen levenswijze. Voortdurend studeren en dichten strookt niet met de normen die haar milieu aan haar sekse stelt (1-3). In een tweede poging de Geest tot andere gedachten te bewegen, zegt de Ik dat geleerde vrouwen maatschappelijk eveneens niet worden gewaardeerd - uitgezonderd een enkele *Pedant* die zulks wel toejuicht (4). Als de Geest ook hier niet van onder de indruk is, schampert de Ik dat al dit wijsneuzige studeren alleen maar ten behoeve van nota bene gedichten schrijven geschiedt (6). Dan nuanceert de Ik welk gedrag wel en welk niet is toegestaan:

> In 't kort, wees Wysgeres, ik mag het gaarne lyden;
> Maar in der Dicht'ren rei om d'eerekroon te stryden,
> Is een vermetelheid, die veel te verre gaat; (6).

Hier blijkt waar de angel steekt. Kennis verwerven mag mits benut ten behoeve van het *binnenskamers* ontwikkelen van het eigen kritisch denkvermogen. Dit kan in alle bescheidenheid en stilte geschieden *zoals het vrouwen betaamt*. Maar in het openbaar treden en toegeven ambitie te hebben om 'd'eerekroon te stryden' met de pretentie ook tot de 'besten' te kunnen horen, is onwelvoeglijk (6-8).

Als ook deze opmerking wordt gepareerd, raadt de Ik de Geest af aan haar *eerzucht* toe te geven: succes zaait immers alleen maar haat en afgunst van derden (8). Omdat kritiek van de publieke opinie geen enkel effect sorteert, stelt de Ik dat de Geest de bienséance geweld aandoet. De dichtzucht monopoliseert haar gedachten zodanig dat zij in gezelschap geen aandacht meer heeft voor anderen en voor een geregelde conversatie die de bon ton vereist (9-10).

Wanneer de Geest ook dit argument weerlegt, heeft de Ik nog een stok achter de deur: het huwelijk. Dan gaan die zotte ambities vanzelf over (11-2). En AMG eindigt:

> Ik zwyg, maar als u 't lot eens and're wetten stelt,
> En in der vrouwen rey uw naam meè wordt geteld;
> 'k Bedrieg me, of 'k zie u dan voor uw Latynsche boeken
> Een schuilplaats tegen 't stof en het gewormte zoeken;

Voor 't Fransch is geen gevaar, zo lang men niet beslis',
Of iemand, die 't niet spreekt, een reedlyk wezen is;
Maar *Pope* uw Lyftrauwant en *Milton* mogen beeven,
Haast wordt een duist're kas hen tot verblyf gegeeven;
'k Voorzie een derde *Arrest*: helpt Muuzen, wien of 't geld!
Uw Verzen; 't is gedaan, hun vonnis is geveld.
Vaart wel dan, Wysbegeerte, en taalen, en Poëeten!
De huiszorg zal in 't eind dit alles doen vergeeten.(11-2)

De tekst van de Geest: een stem van verzet

De gedecideerde slottekst van de Ik hierboven is feitelijk een woord van onmacht. Meteen in het begin heeft de Geest gesteld dat in een huwelijk naast het huishouden zeker ruimte dient te zijn voor studeren en dichten:

‘'k Stem, zegt ge, dat een Vrouw van 't rede spoor zou doolen,
Zo haar van 't huisbestier de zorg ware aanbevoolen,
En zy, ondanks dien plicht, haar boeken voor liet gaan,
Het nuttig moet altyd voor 't nodige achterstaan,
En yder naar zyn staat en zyne jaaren leeven:
Maar al de oplettendheid daar enkel aan te geeven,
Dat keur ik nimmer goed; neen, zegt ge, 'k blyf er by,
't Is onvergeeffelyk, 't is laag, voor wiê 't ook zy’ (4).

Deze mening herziet de Geest nergens[12] en neemt daarmee anno 1766 een uitzonderlijk standpunt in. Als vrouwen immers al mogen studeren en dichten, dan dienen deze voor vrouwen als *liefhebberij* gekarakteriseerde bezigheden volstrekt *ondergeschikt* te worden gemaakt aan en zelfs te wijken voor huislijke besognes. Hier treedt in AMG een fraaie parallellie op: evenmin als de Geest ondergeschikt is aan de Ik, zijn studie en dichten dat aan de zorg voor een huisgezin. De Geest poneert dat vrouwen intellectueel niet voor mannen hoeven onder doen mits ze daartoe gestimuleerd worden. Nu belemmert haar opvoeding

12 In *DW-1780*, 25 is deze passage nog wat aangescherpt:

‘Verwijt mij, (vaart gij voort), al 't geen u zal behaagen,
Zo mij van 't huisgezin 't bewind wordt opgedraagen,
En ik die zorg verzuim om schrijvers op te slaan;
Geen leerzucht zal mij ooit voor plicht of reden gaan;
Gij ziet mij denk ik, ook naar mijn geboorte leeven:
Maar de aandacht onzer ziel daar enkel aan te geeven,
Niets anders ooit te doen; neen (zegt ge) ik blijf er bij,
Wacht alles eer ik ooit van die verkiezing zij.’

haar zich geestelijk te ontwikkelen; haar onderwijs is immers alleen afgestemd op wat van meisjes als toekomstige echtgenotes en moeders wordt verwacht (3-4).

Het verbaast de Geest niet dat men kundige vrouwen niet apprecieert: ‘Dat een geleerde Vrouw niet algemeen behaagt, Wyl de onkunde altyd zucht tot haars gelyken draagt’. Zij is er vooral op uit ‘de rust der ziele’ te vinden: ‘Door oeff'ning van 't verstand wordt zulks alleen verkreegen’. Wie kan daar nu bezwaar tegen hebben? (5-6).

Een scheiding tussen studeren en dichten wijst de Geest resoluut van de hand. Het eerste is voorwaarde voor het tweede, juist omdàt dichten voor haar geen vrijblijvende liefhebberij maar een wijze van leven is (6). Het ontmoedigt haar dan ook niet dat het dichterschap zware eisen stelt: ‘Voor my, myn moed ontvonkt, op 't zien van zwarigheden’. Zij wil met het treurspel de top van de Zangberg bereiken (8). De Geest hecht alleen waarde aan het oordeel van mensen die zij respecteert. Valt dat negatief uit, dan zijn haar geschriften ‘tot krul-papier ten minsten altyd goed’. Haar besluit staat vast: ‘My dunkt, ik heb myn zaak nu wel genoeg bepleit, ‘'k Blyf by myn leevens-wys; dat 's eens voor al gezeid’ (8-9). De ergernis die zij bezorgt, wuift de Geest weg. Het is een geringe prijs voor een zelfgenoegzaam leven (10-1):

> ‘'k Vind nu, zo vaak ik wil, al 't zoet, daar ik naar haak,
> Elk uur, elk ogenblik verschaft me een nieuw vermaak:
> Ik woon gezelschap by, ik kan er vrolyk weezen,
> Maar 'k hoef, wat vreugd er heersch', het scheiden nooit te vreezen,
> Ik vind myn liefste feest, myn zoetsten wellust weer,
> Wanneer ik in my zelf en tot myn boeken keer,
> En 't geen my meenigmaal verrukkingen kan baaren,
> Vermaaken van dien aart, verdubb'len met de jaaren.’ (11).

Een aanvullende interpretatie

AMG blijft een tekst waarin het vooroordeel over het vermeende gebrek aan intellectuele capaciteiten bij vrouwen wordt gehekeld en het verbod haar verstandelijke vermogens te gebruiken aan de kaak wordt gesteld. AMG bepleit dat vrouwen op eigen wijze over hun geestesgaven kunnen beschikken. De tekst van de Ik biedt een consistent beeld van de stem van de conventie, de publieke opinie, representant van het normen- en waardenpatroon dat geldt voor vrouwen-van-stand. De tekst

van de Geest geeft een consistent beeld van de stem van een vrouw die zich verzet tegen dat conventionele verwachtingspatroon en die voor vrouwen *geestelijke vrijheid* bepleit.

Toch is ook een andere, aanvullende uitleg mogelijk. De Ik kon geïdentificeerd worden als 'Jonkvrouwe....'. Ook de Geest bleek een compleet persoon van de vrouwelijke sekse, en op grond van de zeer specifieke eis die deze stelt: vrijheid om te kunnen studeren en dichten, kan zij worden beschouwd als een/de dichteres. De laatst hierboven geciteerde tekst van de zelfgenoegzame Geest lijkt een parafrase van de zinspreuk die het 'Aan den Lezer' besluit: *l'Agrement est l'ombre de la Sagesse*.

Zo laat AMG zich ook te lezen als de beschrijving van de situatie waarin *Juliana Cornelia de Lannoy* zich bevindt: de *Jonkvrouw de Lannoy* die zij is en de *dichteres De Lannoy* die zij wil worden. Om deze belangentegenstelling duidelijk te maken is gekozen voor twee personages met elk een eigen rol[13]. De keuze voor twee autonome personages is evident: door hen *nevenschikkend aan elkaar* te presenteren kan het interne conflict tussen wat traditioneel van een vrouw wordt verwacht en dat wat zij zelf wil, duidelijk worden gedemonstreerd.

De tekst van beide personages laat een ontwikkeling zien van een maatschappelijke naar een persoonlijke situatie. In eerste instantie spreekt de Ik over normen en waarden die algemeen gelden voor vrouwen uit het milieu waartoe de Geest behoort, hoe men gewoonlijk tegen geleerde vrouwen aankijkt, en het feit dat een vrouw haar geest mag scherpen maar haar kennis en kunde niet voor een dichterschap ten eigen bate mag aanwenden. De Geest bekritiseert het sekse-specifieke onderwijs en de zucht tot middelmatigheid, en bepleit het recht persoonlijk geluk na te streven.

Een wending vindt plaats als de Geest dichten niet als een liefhebberij doch als een wijze van leven prefereert en daarbij het hoogst haalbare, het treurspel, wil nastreven. Dan verlegt de aandacht van de Ik zich van het algemene verbod naar deze specifieke van de norm afwijkende keuze. De Ik vraagt de Geest of zij zich van de consequenties bewust is: haat en nijd zullen haar deel zijn en door haar gedrag zal zij binnen haar milieu in een sociaal isolement belanden. De Geest zegt

13 Eind twintigste eeuw zou het conflict ook kunnen worden uitgelegd als een tussen *sekse* (biologische sekse) en *gender* (als psychologisch-culturele term voor geslacht: het maatschappelijk verwachtingspatroon voor een mens, hier een vrouw uit een specifiek milieu). Ik bereid een dissertatie voor over leven en werk van J.C. de Lannoy en zal daarin verder op deze uitleg ingaan.

ervan overtuigd te zijn de druk van de omgeving te kunnen weerstaan en bereid te zijn deze naar verhouding geringe prijs te betalen. Alleenzijn is voor haar bovendien geen straf maar een situatie die zij juist door haar schrijverschap steeds meer heeft leren waarderen. De dreiging van de Ik dat een huwelijk haar prioriteiten zal doen verleggen, heeft de Geest al in het begin gepareerd door haar voorwaarden voor een eventuele echtverbintenis op tafel te leggen.

Deze interpretatie van AMG wordt ondersteund door de literaire technieken die de auteur hanteert. Tot welke dichtsoort de tekst gerekend kan worden, blijkt mede uit het doel van AMG.

Is AMG een hekeldicht?

Het classificeren van literaire teksten blijft een hachelijke zaak. Zoals Beekman[14] stelt, speelt hierin afgezien van een verschil in opvatting op welke wijze dit het beste kan worden aangepakt, uiteindelijk toch het ontbreken van een genre*theorie* een doorslaggevende rol. Ook De Geest[15] merkt op dat de *checklist-procedure* van de traditionele prototypetheorie problemen oplevert: veel teksten voldoen niet aan de voornaamste van de hiërarchisch geformuleerde classificaties. Er is wel veel materiaal voorhanden over de genre-kenmerken van het sonnet, de tragedie en de roman terwijl voor de dichtbrief nog weinig aan vergelijkende theorie- en tekstvorming is gedaan en literatuur over de Nederlandse satire vooral tegenstrijdige interpretatiekaders oplevert.

Zonder enige toelichting kenschetst het merendeel der critici AMG als een hekeldicht of satire. Deze lijn begint met Witsen Geysbeek (zie n. 1) en loopt door tot en met De Man; alleen Knippenberg en Buijnsters noemen AMG een rijm- of dichtbrief[16]. Hieronder zal duidelijk worden gemaakt waarom AMG geen satire kan zijn.

14 K.D. Beekman. ‘Literaire genres en genreconcepten, tussen legitimatie en descriptie’ in *Op eigen gronden*. Opstellen aangeboden aan J.J. Oversteegen [...] o.r.v. K. Fens en H. Verdaasdonk. Utrecht 1989, 167-183.

15 D. De Geest. ‘Aantekeningen voor een functiegerichte genretheorie. Literaire genres als prototypische categorieën’ in *Vorm of Norm*. De literaire genres in discussie. Uitg. d. J. Vlasselaers en H. van Gorp. ALW-cahier 8. [Leuven 1989], 15-31.

16 J. de Man. ‘Een Juffer Dichteres! 't is waarlijk fraai bedacht’ in: *Aarts' Letterkundige Almanak* voor het Betje Wolff-jaar 1988 en het Aagje Deken-jaar 1991. [Amsterdam] 1991, 75-7 (75); H.H. Knippenberg. ‘Leven en werken van Juliana Cornelia baronesse de Lannoy’ in *Ts voor TL* XX en XXI (1932, ‚33), [233]-253, [42]-68 (XX, 247); Buijnsters zie n.1. Te Winkel (zie n.1) noemt de ‘dichtbrief’ AMG een ‘hekeldicht’.

Het was usance serieus dichtende en studerende vrouwen op denigrerende wijze toe te spreken en te ridiculiseren. Niet alleen in spectatoriale geschriften (zie n. 10) maar met name ook in dichtvorm. Geerars (zie n. 1) wijst in dit kader op de vanaf de Grieken bestaande traditie van de misogynistische satire[17]. Hij beschouwt AMG als een satire in reactie op dit verschijnsel, maar werkt dit standpunt jammergenoeg niet verder uit.

Volgens Geerars is bij de satire vaak sprake van een echte of een gesuggereerde dialoog; soms een monologue interieur in strikte zin, soms 'voert de auteur een dialoog met een afsplitsing van het eigen "ego", zoals Boileau in zijn negende satire met zijn "Esprit"' (12-3). Hieraan lijkt AMG te voldoen. Ook het taalgebruik sluit aan: 'De satire laat graag de direct-sprekende stem horen, om daardoor de actualiteit te versterken, haar taal is informeel' (11). Ook de versvorm, alexandrijn, en de lengte van 246 verzen (de klassieke satire varieert tussen de 35 en 700 verzen; 16-7) wijzen richting hekeldicht.

Maar daarmee stopt iedere verdere gelijkenis. Vier zwaarwegende indicaties met een klassieke satire van doen te hebben ontbreken. AMG bevat geen apologica, waarin de auteur zich bewust in de rij der satirici plaatst (13); AMG kent geen zwart-wit karakteruitbeelding van het goede tegenover het slechte, evenmin als de verplichte behandeling van een eenduidig thema (16). Bovendien is er geen sprake van het voornaamste patroon, een strikt tweedelige structuur.

Geerars stelt dat *de klassieke satire in versvorm* de enige is met een eenduidig te identificeren vorm. 'In deel A wordt een bepaalde dwaasheid of ondeugd van alle kanten belicht en gehekeld en in deel B de daar tegenoverstaande deugd voorgehouden of aanbevolen' (12).

Een opdeling van AMG in deel A (Ik) en B (Geest) geeft problemen. Zeker, de Ik laat niets na om het ondeugdelijke van de keuze van de Geest aan te tonen en te ridiculiseren. In de bewijsvoering van de Ik zit 'de deugd', dat wat wel is toegestaan, verpakt. In het deel van de Geest wordt 'de ondeugd' aangeprezen en verdedigd doch tegelijk wordt 'de deugd' zoals de Ik deze voorstelt als vooroordeel ontmaskerd.

Het interessante van AMG is dat de tekst van de Ik zowel de algemeen maatschappelijk normering representeert als een persoonlijke visie daar-

17 In dit verband zou een op de Nederlandse situatie van toepassing zijnde versie van *The Brink of All We Hate. English Satires on Women 1660-1750* van Felicity A. Nussbaum (Lexington, University Press of Kentucky, 1984) een welkome aanvulling zijn. Zie ook de in n. 10 genoemde literatuur, in het bijzonder Gunning en Buisman.

op. Hetzelfde geldt voor de tekst van de Geest: de algemeen geldende normvoorschriften worden met argumenten bestreden en tegelijk wordt het persoonlijk belang van een afwijkende levenswijze duidelijk gemaakt.

Zo zegt de Ik:

> *Climene*, zo gy weet, verkwist geen tyd met leezen;
> Neen, kent ze vader *Cats*, dit zal wel alles weezen:
> *Climene* wordt nochtans, zo wel als gy, gehoord,
> Waar ze immer zich bevindt, zy voert er 't hoogste woord.
> Ja 'k zou op staande voet een reeks van Vrouwen noemen,
> Die op onkundigheid, als op iets aartigs roemen,
> En die 't *Salet* nogthans als halve orakels eert:
> Men stelt nu weinig prys op *Dames* zo geleerd; (4).

Let wel, hier wordt de norm, het wel-gevoeglijke aangeprezen! Het is een ondubbelzinnige referentie naar teksten (van doorgaans mannelijke signatuur) die zijn terug te vinden in spectatoriale periodieken en gedichten waarin vrouwen die op eigen wijze hun hersens wensen te gebruiken als *tegennatuurlijk* worden voorgesteld en vrouwen die zich stilzwijgend uitsluitend op haar zogenoemde vrouwelijke plichten concentreren bij wijze van spreken de hemel in worden geprezen (vgl. n. 10).

De tekst van de Ik, stem van de conventie, geeft weliswaar de norm weer maar deze is op een ironische, karikaturale wijze getoonzet. Hier kan de opmerking van Geerars in AMG te maken te hebben met een satire op het mysogynistische thema wel worden ondergebracht. In de tekst van de Geest wordt deze voorstelling van zaken niet (extra) bespot: zij wijst op de opvoeding van en het onderwijs aan meisjes die haar ten onrechte zo gewend doet zijn aan *beuzelingen* (3). Zij hoont de situatie waarin veel vrouwen verkeren niet maar beziet deze met compassie.

Hieruit vloeit voort dat het leven *conform de norm* op twee fronten wordt aangepakt: via de Geest, die het vrouwen voorgeschreven keurslijf met argumenten bestrijdt, gemotiveerd door de als dichteres gekozen levenswijze; maar ook via de Ik, door de presentatie wat een getrouwe navolging van de rigide gedragsvoorschriften voor vrouwenvan-stand aan karikaturale gevolgen kan opleveren. Een bekentenis van de Geest als:

> ‘Ik vind myn liefste feest, myn zoetsten wellust weer,
> Wanneer ik in my zelf en tot myn boeken keer’ (11),

gepaard aan de stelling dat zij (conform de leer van Locke) door studeren en dichten, juist door ‘oeff'ning van 't verstand [...] de rust der ziele

vindt' (5), impliceert dat AMG geen satire pur sang kàn zijn: het zou haar (nog te verwerven) positie als dichteres immers ondergraven.

Het feit dat in AMG de onbekwaamheid van vrouwen tot het beoefenen van letteren en wetenschap wordt gelogenstraft en als vooroordeel doorgeprikt, en het onbevoegd zijn van vrouwen tot het inrichten van een eigen leven gebaseerd op intellectuele capaciteiten wordt genegeerd (er *is* immers voor een afwijkende levenswijze gekozen), betekent dat *het hekelen ten dienste staat* van de door de Geest gemaakte keuze voor dichterschap. Met andere woorden, niet de wens tot hekelen staat centraal maar de keuze voor een van de norm afwijkend leven. Daarover zendt de auteur van AMG een missive. Zij bedient zich van satirische technieken, zoals karikatuur, ironie en overdrijving, om dat wat als normaal wordt beschouwd te vervormen en zo de door de Geest voorgestelde levenswijze nog gunstiger te laten uitkomen.

Dat critici AMG doorgaans een hekeldicht noemen, heeft minder te maken met genre-onduidelijkheid van AMG dan met hun eenzijdige uitleg dat het in deze tekst alleen gaat om de hekeling van een specifieke maatschappelijke, ten nadele van vrouwen bestaande situatie. Dat in AMG op ingenieuze wijze een persoonlijke conflict aan de orde wordt gesteld, viel blijkbaar buiten de sociaal-culturele identificatie-mogelijkheden van de meeste critici, evenals het herkennen dat met de traditionele voorstelling van vrouwen die wel aan de norm voldoen binnen het de conventie representerende deel de spot wordt gedreven. Het zich verplaatsen in de situatie van De Lannoy en zich identificeren met *een dichteres* viel blijkbaar buiten hun orde van denken. Alleen een uitleg waar critici zelf centraal staan in de zin van in principe behoren tot de groepering waartegen geageerd werd (de normstellers), viel binnen hun kader.

AMG is met andere woorden geen satire in engere zin maar een tekst waarin *het satirische* zich manifesteert. In dit laatste geval spreekt Geerars van een satire in bredere zin (11-2): een tekst die naar de vorm tot een ander genre hoort doch wel een uitgesproken satirische bedoeling heeft. Ook Van der Parre stelt dat 'een auteur in een literair werk een spottende of hekelende toon of houding [kan aannemen], waarmee hij wel satire bedrijft, zonder dat zijn werk een satire hoeft te zijn'[18].

18 H. van der Parre. 'Satire als letterkundig begrip' in *Spektator* 14-6 (sep. 1984), 391-7; citaat 396. In zijn overzicht noemt hij het artikel van Geerars niet.

AMG als dichtbrief

Zelf plaatste De Lannoy AMG in *DW-1780* ([249]) binnen de categorie ‘Brieven’. Was dit een terechte keuze en zijn in het verlengde daarvan de karakteriseringen van Knippenberg en Buijnsters correct?

In haar artikel over de dichtbrief, een voor de Nederlandse situatie nog weinig belicht genre, bespreekt Schenkeveld-van der Dussen[19] kenmerken die stuk voor stuk voor AMG relevant zullen blijken:

> In principe zijn dichtbrieven ‘echt’, dat wil zeggen, niet-fictioneel, maar in een specifieke situatie door een reële schrijver gericht aan een reële adressaat. [...] auteurs van dichtbrieven [zijn] erop bedacht behalve ‘epistolair’ ook ‘literair’ bezig te zijn. Dat blijkt ook wel daaruit dat de schrijvers zèlf vaak voor publikatie hebben gezorgd, soms achteraf bij de bundeling van hun poëzie, maar soms ook al snel na het schrijven van hun brief (110-1).

Vaak geven zij dag en plaats van afzending (116). De dichtbrief valt op door een ongedwongen schrijfstijl. Een toon, ooit gezet door Horatius in diens *Epistulae*, en sindsdien exemplarisch. Deze manier van zeggen hangt ook samen met de briefsoort waartoe de dichtbrief vanouds behoort: de *familiaire brief*. Centraal staat hierin het vriendschappelijk contact tussen afzender en adressaat, terwijl het schrijven wordt opgevat als ‘een gesprek op afstand tussen vrienden’ over doorgaans persoonlijke ervaringen en actuele voorvallen. In zijn artikel over zeventiende- en achttiende-eeuwse brievenboeken besteedt ook Van den Berg[20] aandacht aan de relatie tussen het gesprek (zoals tussen vrienden) en de familiaire of gemeenzame brief. Hij benadrukt dat het bij deze briefsoort om ‘een gestileerd gesprek’ (13) gaat. Schenkeveld-van der Dussen merkt op dat het soort vriend tot wie de auteur van een dichtbrief zich richt doorgaans diens intellectuele en/of sociale evenknie is (121). Dat Ik en Geest in dezelfde sociale omgeving verkeren, bleek hiervoor uit de reacties van de Ik op het gedrag van de Geest, bijvoorbeeld bij een spelletje kaart.

Stilistisch wordt de familiaire brief, en in het verlengde de dichtbrief, gekenmerkt door de dagelijkse omgangstaal, een soms huislijk woord-

19 M.A. Schenkeveld-van der Dussen. ‘Schrijven voor vrienden; lezen over de schouder’ in: *Het woord aan de lezer* [...]. O.r.v. W. van den Berg en J. Stouten. Groningen [1987], 110-126.

20 W. van den Berg. ‘Briefreflectie en briefinstructie’ in: *Documentatieblad Werkgroep 18e Eeuw* 38 (feb 1978), 1-22.

gebruik. De voor publikatie bestemde dichtbrief onderscheidt zich van de puur familiaire brief door de literaire vormgeving: die van een gedicht. De literariteit prevaleert boven de epistolariteit (119-121): ‘Er is geen ander genre waarin persoonlijke details en zelfs trivialiteiten zo'n duidelijke plaats krijgen; en dat niet per ongeluk maar nu juist omdat het bij de dichtbrief hoort’ (124).

Het type persoonlijk conflict dat AMG aan de orde stelt en het doel dat de auteur met de publikatie ervan wenst te bereiken, onderstrepen nog eens dat het hier om een dichtbrief gaat. Juliana Cornelia de Lannoy maakt haar door geboorte verworven status ondergeschikt aan haar dichterschap, dat zij als haar wezenlijke zelf, haar identiteit beschouwt. De publieke waardering van AMG moet (en zal) haar een nieuwe status, die van dichteres geven. Een satire is voor een dergelijke proclamatie ook niet de meest geëigende weg.

‘Er zijn genres die zich uitstekend lenen voor de ontdekking van het ik: het briefgedicht bijvoorbeeld’ zegt Schenkeveld-van der Dussen in haar artikel over de verschillende manieren waarop in literaire teksten een auteur haar/zijn autobiografisch gekleurd ‘zelf’ kan presenteren[21]. Voorwaarde is dat persoonlijke gevoelens een algemene geldigheid dienen te hebben zodat anderen, soort- en lotgenoten, zich daarin kunnen herkennen. In 1766 als de discussie over wat vrouwen wel en niet is toegestaan weer is opgelaaid, is dit voor AMG zonder meer het geval. De vraag is: heeft de dichteres De Lannoy voor deze toch bijzondere dichtbrief wat betreft opzet, idee en uitwerking een voorbeeld gehad?

Andermans trant of eigen vinding?

In AMG-1766 komen in de tekst van de Ik drie verwijzingen naar Boileau voor: twee direct en een indirect via een citaat uit een gedicht van Le Philosophe de Sans-Souci. In voetnoten (6-7; deze zijn niet opgenomen in *DW-1780*, 28-9) wordt gerefereerd aan *l'Art Poétique*, Chant IV vs 29-32, *Satire IX* vs 27-8 en *Satire VIII* vs 1-4 van Boileau[22]. De Ik citeert de

21 M.A. Schenkeveld-van der Dussen. ‘Personage of persoonlijkheid. Het ik in de Nederlandse lyriek van de 17de eeuw’ in: *De Ontdekkingen van het Subject*. Acta Colloquium Utrecht 8-12-1989. Red. B.F. Scholz en A. Gelderblom. (Utrecht Renaissance Studies nr 7.) Utrecht 1989, 37-55; citaat 39.

22 In de eerste noot in AMG druk-1766 wordt ten onrechte verwezen naar Chant I van *l'Art Poétique* van Boileau. Ik ga daar binnen het kader van dit artikel niet verder op in, evenmin als ik hier in extenso de voetnoot-teksten en de passages uit Boileau zal citeren.

Fransman om te benadrukken dat alleen dichters van de eerste rang op de Pindus worden geprezen; in Nederland loopt men kans eerder bij Datheen te worden ingedeeld dan bij iemand als Hoogvliet. De verwijzing naar *Satire VIII*, 'Sur l'Homme', waar 'Den Mensch uit spotterny het dwaaste dier genoemd' wordt (7), dient om de Geest extra te kunnen ridiculiseren: 'Daar is geen Mensch op Aard' zo zot, als een Poëet' (8).

De indirecte verwijzing naar Boileau gebeurt via een citaat uit *Epître XX: A Mon Esprit* van Le Philosophe de Sans-Souci, en heeft tot doel het optimisme van de Geest over haar dichterlijke capaciteiten te relativeren door te herinneren aan de strenge eisen die Boileau hanteerde.

Volgens Witsen Geysbeek en Te Winkel (zie n. 1) schreef De Lannoy haar AMG 'in den smaak' respectievelijk 'in den trant' van de satires van Boileau. Volgens Vieu-Kuik zou AMG een vertaling zijn van Boileau's Epître X 'A mes vers'[23]. Hebben zij gelijk?

Epître X, 'A mes vers', dateert uit 1695. Boileau is dan negenenvijftig jaar en kijkt terug op zijn dichtersleven. In deze dichtbrief (zie n. 7; dl II [169]-185) houdt de auteur een *alleenspraak* met zijn verzen en neemt afscheid van ze: 'Adieu, mes Vers, adieu pour la dernière fois' (185). Gezien de monoloogvorm en het onderwerp is het onbegrijpelijk waarom Vieu-Kuik meende dat deze tekst model heeft gestaan voor AMG. Daar immers voert een vrouw aan het *begin van haar dichterlijke loopbaan* een heftig pleidooi om officieel *dichteres te mogen worden*.

Wat betreft vorm lijkt bij de Satires alleen *Satire IX*, 'A son Esprit', uit 1667 in aanmerking te komen (zie n.7). Tijdgenoten beschuldigden Boileau dat zijn satires godsdienst en staat ondermijnden. In dit hekeldicht kiest Boileau voor een verdedigingsvorm waarmee hij zich als auteur als het ware ongrijpbaar maakt. In de tekst voeren zowel een Ik als diens Geest het woord. De Ik formuleert de opinie van Boileau's tegenstanders, de Geest verdedigt het standpunt van Boileau-de-satiricus. Dit doet denken aan de opzet van AMG, en ook de eerste zes regels van beide teksten lijken broer en zuster[24]. Voor de rest scheiden zich beide wegen.

23 H.J. Vieu-Kuik en J. Smeijers. *De letterkunde in de achttiende eeuw in Noord en Zuid* [= Baur dl VI]. Amsterdam/Antwerpen 1975, 43. Vieu-Kuik trekt voor *Aan mynen Geest* van Betje Wolff-Bekker dezelfde conclusie.

24 Ter vergelijking:

> C'est à vous, mon Esprit, à qui je veux parler,
> Vous avez des défauts que je ne puis celer.
> Assez & trop longs-tems ma lâche complaisance,
> De vos jeux criminels a nourri l'insolence.
> Mais puisque vous poussez ma patience à bout,
> Une fois en ma vie il faut vous dire tout.(171).

> Myn Geest, ik moet in 't eind eens ernstig met u spreeken;
> Ik nam tot heden toe geduld met uw' gebreeken,
> En schoon uw zotterny my lang misnoegen gaf;
> Ik zweeg, of ried u die met zagte woorden af:
> Maar wyl toegeevendheid noch zwygen iets kan winnen,
> Moet ik door nood geperst een strenger toon beginnen. (p. 1).

In *Satire IX* spreken Ik en Geest in de eerste persoon. Voelde in AMG de Ik zich nergens persoonlijk belast door het gedrag van de Geest, hier beklaagt de Ik zich kritiek te krijgen voor satires die weliswaar zijn naam dragen doch waarvoor niet hij maar de Geest verantwoordelijk is. De Geest representeert *uitsluitend het schrijvende deel* van de Ik: 'Cet ascendant malin, qui vous force à rîmer' (173) zegt de Ik. Tegen de Geest spreekt de Ik dan ook over *vos* vers, *votre* Muse, *vos* rîmes, *vos* Ecrits, *vos* Ouvrages. De Geest erkent dichter te zijn: *mes* vers, *ma* Muse.

De Edelachtbare Heer Boileau en diens Geest converseren weliswaar met elkaar doch in een volstrekt onderlinge afhankelijkheid. De auteur van AMG kende deze satire. Het begin van AMG, de verwijzing ernaar in de tekst en het idee van de rolverdeling waar een Ik de stem van de oppositie en de Geest die van de dichter verwoordt, spreken in dit opzicht voor zich. Maar noch het onderwerp van AMG noch de uitwerking met twee autonome en vooral nevengeschikte personages zijn aan 'son Esprit' ontleend.

Geen van Boileau's overige elf satires en elf Epîtres geeft aanleiding te veronderstellen dat de auteur van AMG hier een voorbeeld voor haar onderwerp en rolverdeling heeft gevonden. De conclusie kan dan ook zijn dat de veronderstelling van Vieu-Kuik onjuist is en de stellige uitspraken van zowel Witsen Geysbeek als Te Winkel een nuancering verdienen. De auteur van AMG 'kende haar Boileau' en dat heeft zij laten merken. Meer niet.

Hierboven merkte ik op dat in AMG in een tekst van de Ik Le Philosophe de Sans-Souci wordt aangehaald. Het citaat is ontleend aan *Epître XX*: *A Mon Esprit* (hierna AME). Le Philosophe de Sans Souci is het pseudoniem van Frederik II de Grote (1712-86), sinds 1740 koning van Pruisen[25]. AME telt 300 verzen. In negen tekstdelen geven

25 Zie n. 7 voor titelbeschrijving. Het citaat uit AMG-1766, 7 is terug te vinden in AME, 233.

afwisselend een Ik en een Geest hun mening. De tekst van de Geest staat tussen dubbele aanhalingstekens en de Ik heeft het eerste en het laatste woord. De Ik spreekt steeds in de directe rede; de Geest voert zijn eerste twee teksten in de indirecte en de laatste twee in de directe rede.

In AMG komt de Geest in verzet tegen de beperkingen die een vrouw uit een specifiek milieu worden opgelegd. In AME protesteert de Geest dat hem *door zijn geboorte een bepaalde wijze van leven wordt voorgeschreven*: hij verzet zich tegen de beperkingen die het koningschap met zich mee brengt. In de openingstekst presenteert ook hier de Ik op soms karikaturale wijze het normgedrag en tikt de Geest op de vingers door hem te herinneren aan wat hofetiquette en decorum voorschrijven. De Geest brengt het koningschap in gevaar door volgens de Ik dag en nacht bezig te zijn met studie en dichten: 'vous êtes Poëte en depit d'Apollon', en dwingt de Ik 'Un Roi savant' te zijn (231-2). De hekeling van deze situatie staat hier ten dienste van de verdediging van een specifieke invulling van koningschap.

Het verschil tussen beide teksten overheerst. In AME is de Geest *onderdeel van* de Ik en degene die dicht en studeert: 'quel étrange esprit le Ciel m'a-t-il donné' zegt de Ik dan ook (233). De Geest accentueert zijn ondergeschiktheid door zich alleen aan zijn bezigheden over te geven wanneer *de koning* (hier de Ik) hem vrij-af geeft: 'Quand le Roi fatigué vous [lees: me VO] donne du loisir' (233). Uit de kritiek van de publieke opinie leidt de Ik af dat hem en daarmee het koningschap vooral schade wordt berokkend door het gedrag van de Geest. Overgaande in de directe rede stelt de Geest dat de Ik maar *namens hem* moet zeggen dat de koning aan al zijn verplichtingen heeft voldaan (234). En de Geest benadrukt dat hij de Ik, 'le Roi', met *hun verzen* een onsterfelijke naam zal kunnen bezorgen (236).

De Ik identificeert zich met de Geest als hij op diens tirade reageert met: 'Mais que dis-je? A quoi sert ce long raisonnement?' (239). Hij verklaart de geschiedenis niet te willen ingaan als *Un Roi savant* maar als een vorst die ook goed is in het schrijven van dichtmatige bespiegelingen: *parler raison en prose cadencée*. Vervolgens draagt hij *zijn* Geest op daarin te excelleren (241-2): het conflict tussen Ik en Geest wordt hier opgelost ten gunste van de Ik, le Roi. Dat de Geest namens de Ik kan spreken, en de Ik zich aan het einde identificeert met de Geest onderstreept hun manifeste twee-eenheid.

Het is duidelijk is dat de auteur van AMG zich verwant kan hebben gevoeld aan deze oom van Sophia Frederika Wilhelmina van Pruisen (die oktober 1767 zal trouwen met de Nederlandse Willem V). De uitwerking als *sekse*-conflict en de nevengeschikte rolverdeling lijkt, voor zover de stand van zaken nu, een *eigen vinding* van de auteur van AMG.

Volgde Betje Wolff-Bekker een zelfde procédé?

Dit maakt nieuwsgierig naar het acht jaar later verschenen gedicht met dezelfde naam van de *Beemster Sappho* (zie n.7). Heeft zij zich door AMG laten beïnvloeden? En is er sprake van 'eenzelfde procédé' zoals Buijnsters eerder suggereerde?

Voor Betje Wolff-Bekker is de aanleiding een volstrekt andere. Het gaat er niet om *dat zij dichteres wil worden*: vóór *Aan mynen Geest* heeft zij al twintig titels op haar naam staan[26], maar of zij (satirisch) dichteres wil blijven. Haar hekeldicht is een vermenging van de balans opmaken van haar schrijversleven, zelfkritiek op haar werk, en een verdediging tegenover haar critici van haar thema-keuze en de wijze waarop zij haar pen heeft gevoerd. In de eerste tien pagina's hekelt ook zij het normen- en waardenpatroon dat vrouwen toestaat op slechts één terrein te excelleren: *l'art de plaire*. Hier zijn passages die herinneren aan AMG, logisch bij een vergelijkbaar onderwerp waar in de discussie steeds dezelfde argumenten pro en contra circuleren. In de 920 verzen van *Aan mynen Geest* wordt AMG niet genoemd. Wel roemt de Ik het treurspel *De Belegering van Haerlem* (1770) van De Lannoy (14).

In deze tekst voert een vrouwelijke Ik de boventoon, die haar Geest aansprakelijk stelt voor het soort leven dat zij heeft geleid. De Ik spreekt consequent over *uw werk* en beklaagt zich te moeten verdedigen tegen aanvallen van critici op teksten die weliswaar haar naam dragen doch die bedacht en geformuleerd zijn door haar Geest (25). Alhoewel er ook lof is omdat de Geest de Ik ook vrienden heeft bezorgd (44) vraagt de Ik zich toch af of het verstandig is op deze wijze door te gaan[27]. De Geest vertegenwoordigt uitsluitend het studerende

26 Zie P.J. Buijnsters. *Bibliografie der geschriften van en over Betje Wolff en Aagje Deken*. Utrecht 1979, 13-27.

27 Mogelijk heeft Boileau's *Epitre X*: A mes vers (net als diens *Satire VII*: A ma Muse) wel een rol gespeeld in haar overwegingen van dat moment om met haar satirische poëzie te stoppen, doch dat is wat anders dan de opmerking van Vieu-Kuik-1975 (43) dat zij deze tekst letterlijk zou hebben nagevolgd. Betje Wolff betoont zich trouwens op verschillende plaatsen schatplichtig aan Boileau. Vooral in haar reactie op de kritiek uit de dogmatisch-godsdienstige hoek is de weerklank van *Satire IX*: A son Esprit, hoorbaar (op p. 23 wordt er naar verwezen en uit geciteerd). Een en ander zou de stellige overtuiging van H.J.A. Stein kunnen relativeren dat er geen Nederlandse vertaling of navolging van *Satire IX* bekend is (in diens *Boileau en Hollande* [...]. Nijmegen/Utrecht 1929, 137 en 140).

en schrijvende deel. Ondanks hun eigen rol vormen Ik en Geest een nadrukkelijke eenheid: elk spreekt in relatie tot de ander over ‘ons’. Deze twee-eenheid blijkt uit hun lotsverbondenheid en wederzijdse afhankelijkheid. ‘Men noemt me, om u, wel eens *Dichtresse der Natuur*. Zie daar, myn Geest, dien lof hoor ik u meermaals geeven’ (15) zegt de Ik. ‘*Ik* kan geen Lykzang maaken, (Dit wendt gy voor), zo niet de Droefheid langs *uw* kaaken Haar traanen stroomen doet’ (21) stelt de Geest.

Kortom: AMG heeft bij Wolff-Bekker geen navolgster gekregen. De positie van Ik en Geest, onderwerp en het beoogde doel is in beide teksten volstrekt verschillend.

Tot slot

Zowel het soort conflict dat hier door een achttiende-eeuwse vrouwelijke auteur wordt beschreven als opzet en uitwerking van de rolverdeling met twee autonome personages van een Ik en *haar* Geest, lijken vooralsnog haar eigen vinding en uniek op de Nederlandse bodem. In later werk zal de dichteres De Lannoy nog wel eens aan haar debuut refereren, maar van een verdediging van haar persoonlijke situatie is dan geen sprake meer. Wel blijft zij de sociaal-culturele kwestie van een normatief gehanteerd sekse-specifieke onderscheid aan de orde stellen. April 1772 bijvoorbeeld accepteert zij het honorair lidmaatschap van het Haagse dichtgenootschap *Kunstliefde spaart geen vlyt*. Als eerbewijs aan haar dichterschap, eerbetoon aan haar als eerste vrouw in Nederland tot een dergelijk *herengezelschap* te worden toegelaten, en eerherstel voor haar gehele sekse:

> Komt Dames, dankt mij vrij, gij kunt u billijk vleijen,
> Dat ons dit goed begin wel verder heen zal leijên;
> En ik bedrieg mij zeer, indien ons in het kort

> De toegang tot den Raad ook niet ontslooten wordt:
> De Pleitbank, 't Veld van Mars; onze eeuw is eens geboren.
> (DW-1780, 42-3).

Haar middel in de strijd is het dichterschap. Met *Aan myn Geest* heeft zij daarvoor, met de Muzen als bondgenoot, vrij baan gemaakt.

Wa.R.D. van Oostrum